

Włodarkiewicz, Wojciech

"Warszawa i Mazowsze w walce o niepodległość kraju w latach 1794-1920", red. Adam Koseski, Andrzej Stawarz, Warszawa 2001 : [recenzja]

Szkice Podlaskie 10, 287-291

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE

Warszawa i Mazowsze w walce o niepodległość kraju w latach 1794-1920, red. nauk. Adam Koseski, Andrzej Stawarz, Warszawa 2001, ss. 394.

Od dawna istniała potrzeba przygotowania syntezy wiedzy historycznej o roli i znaczeniu Warszawy oraz Mazowsza od schyłku I Rzeczypospolitej do odzyskania niepodległości i jej obrony w okresie wojny polsko-radzieckiej. Tę lukę z powodzeniem wypełnia prezentowana publikacja, stanowiąca pokłosie konferencji naukowej pt. *Warszawa i Mazowsze w walce o niepodległość kraju w latach 1794-1920*, która odbyła się 19 i 20 października 2000 r. w Warszawie oraz w Pułtusk. Jej inicjatorem był Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych im. Stanisława Herbsta, działający w ramach Mazowieckiego Towarzystwa Kultury, współorganizowały ją: Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusk oraz stołeczne Muzeum Niepodległości. Zaslugą obu tych placówek jest również wydanie dorobku konferencji w postaci omawianej publikacji. Jej chronologiczne ramy obejmują zasadniczo okres od powstania kościuszkowskiego 1794 r. do bitwy warszawskiej 1920 r. Wyniki ustaleń zawarto w układzie chronologiczno-problemowym. Publikacja składa się ze słowa wstępnego, dziewiętnastu wygłoszonych w jej trakcie referatów, dwóch głosów w dyskusji oraz indeksu osobowego, indeksu geograficznego i spisu ilustracji.

Publikację otwiera interesujący referat prof. Andrzeja Ajnenkiela *Z dziejów Warszawy i Mazowsza*, w którym przedstawiono proces systematycznego wzrostu znaczenia Warszawy oraz rolę Mazowsza w dziejach naszego kraju od XIII w. do 1920 r. Istotne wydarzenia w dziejach Mazowsza i Warszawy zaszły w XVI w., kiedy to zostały one włączone do Korony i zaczęły wypełniać nowe funkcje. Warszawa stała się siedzibą sejmów walnych Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego (1569 r.) oraz, od 1596 r., stolicą Rzeczypospolitej. Od tego czasu wszystkie najważniejsze wydarzenia militarne, polityczne, kulturalne i gospodarcze kraju odbywały się w Warszawie lub w jej pobliżu. Adam Koseski podjął temat pt. *Mazowsze w dobie walk o niepodległość*. Początkowo prowincja pełniła istotną rolę bastionu, zabezpieczającego północno-wschodnie kresy państwa polskiego aż do okresu zbliżenia polsko-litewskiego. Uwaga Autora referatu skupiła się na roli Mazowsza i Warszawy w czasie trzech powstań narodowych: kościuszkowskiego, listopadowego i styczniowego. Dodajmy, że na przestrzeni dziejów stolica stała się symbolem męstwa i heroizmu społeczeństwa polskiego w walkach o odzyskanie niepodległości w XVIII i XIX w., a następnie o jej utrzymanie w 1920 r w czasie wojny polsko-radzieckiej.

W kolejnym referacie znany badacz dziejów wojskowych powstania kościuszkowskiego, Tadeusz Rawski, zaprezentował temat *Warszawa – Mazowsze czasu powstania 1794 r. Aspekty militarne*. Przeanalizował poło-

żenie geograficzne prowincji, siłę i rozmieszczenie na jej obszarze garnizonów wojska polskiego w latach 1788-1794 oraz pierwszy okres powstania kościuszkowskiego. Na tym tle przedstawił przebieg insurekcji w Warszawie, jawne włączenie się do wojny Prus, dwumiesięczną obronę Warszawy przed wojskami koalicji prusko-rosyjskiej oraz upadek powstania po bitwie maciejowickiej. Temat *Mazowsze w epoce wojen napoleońskich*, w tym następujące problemy: pierwszą wojnę polską, bitwę pod Pułtuskim i Gołyminem, organizację wojska narodowego, wydarzenia polityczne i militarne 1807 i 1809 r. oraz schyłek okresu napoleońskiego i upadek Księstwa Warszawskiego zaprezentował Aleksander Kociszewski.

Tomasz Strzeżek w kolejnym wystąpieniu, przeanalizował temat *Warszawa w Powstaniu Listopadowym*, w którym ukazał rolę stolicy jako zaplecza dla armii powstańczej oraz znaczenie w działaniach militarnych wojny polsko-rosyjskiej 1830-1831 r. Jego uzupełnienie stanowi wystąpienie Adama Dobrońskiego pt. *Wojna 1830-1831 na Mazowszu*, w którym przedstawiono teren i ludność prowincji, przebieg polskiej mobilizacji, wkroczenie do Królestwa Kongresowego wojsk rosyjskich, okres polskich działań zaczepnych do bitwy pod Ostrołęką oraz zakończenie wojny polsko-rosyjskiej, w tym kapitulację Warszawy 8 września 1831 r.

Adam Buława omówił *Akcję niepodległościową w Warszawie i na Mazowszu podczas epoki paskiewiczowskiej (1831-1856)*. W tym dwudziestopięcioleciu, jak ustalił A. Buława, w działalność konspiracyjną zaangażowało się kilka tysięcy mieszkańców Mazowsza oraz Warszawy, jednak rosyjskie władze policyjne skutecznie ją wówczas zwalczały.

Trzy kolejne referaty dotyczą genezy, przebiegu oraz skutków powstania styczniowego w Warszawie i na Północnym Mazowszu. Temat ten otwiera referat Barbary Petrozolin-Skowrońskiej *Przed nocą styczniową*, w którym omówiono sytuację polityczną na Mazowszu w latach 1855-1863, koncepcje odzyskania niepodległości, przebieg patriotycznych demonstracji, program „białych”, „czerwonych” oraz „brankę”, stanowiącą bezpośrednią przyczynę wybuchu nocy z 22 na 23 stycznia 1863 r. kolejnego powstania narodowego. Z kolei Tadeusz Swat wygłosił referat *Warszawa w Powstaniu Styczniowym (1863-1864)*. Stwierdził w nim, że rola miasta w walce o niepodległość w latach 1863-1864, mimo wartościowych prac kilku badaczy: Stefana Kieniewicza, Stanisława Herbsta oraz Leonarda Ratajczyka, nadal stanowi temat mniej znany w historiografii powstania.

A przecież Warszawa stanowiła centrum wydarzeń politycznych i militarnych tego okresu, właśnie w niej mieściły się kierownictwa obu stron: powstańczej i rosyjskiej, 24 tysięczny garnizon, znaczne siły policji oraz więzienia. Warszawa zasilana ochotnikami oddziały powstańcze, była konspiracyjną siedzibą Rządu Narodowego, jednym z głównych ośrodków zaopatrzenia powstańców w broń i amunicję oraz umundurowanie. Aneks

zawiera informację o siedmiu cmentarzach, kwaterach oraz grobach powstańczych w Warszawie.

Ryszard Juszkiewicz podjął temat *Powstanie styczniowe na Północnym Mazowszu*, przedstawił jego wybuch, pierwsze starcia, walkę o inicjatywę, zagon Zygmunta Padlewskiego, przebieg wojny partyzanckiej oraz ostatnie starcia i upadek powstania. W podsumowaniu Autor omówił represje zaborcy rosyjskiego wobec uczestników powstania oraz społeczeństwa i podkreślił, że z uwagi na ogromną dysproporcję sił i środków walki, powstańcy nie posiadali szans na zwycięstwo.

Autorem kolejnego referatu *Warszawa w ruchu niepodległościowym w latach 1864-1904* jest prof. Janusz Wojtasik, który przeanalizował w nim obszernie i interesująco nastroje społeczeństwa polskiego po upadku powstania styczniowego, odrodzenie idei niepodległościowej w latach osiemdziesiątych XIX wieku, działalność niepodległościową w Warszawie w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych oraz na początku XX wieku. Analiza treści referatu dobitnie świadczy o zachowaniu przez Warszawę dominującej pozycji w działalności niepodległościowej od upadku powstania styczniowego aż do rewolucji 1905-1907.

Jolanta Niklewska przedstawiła temat *Warszawskie środowiska inteligentkie w walce o kulturę narodową w latach 1904-1908*. Autorka skupiła swe rozważania głównie na omówieniu walki o polską szkołę w okresie rewolucji 1905-1907 oraz na analizie roli, jaką w niej odegrało środowisko inteligencji warszawskiej.

Andrzej Stawarz jest autorem kolejnego referatu pt. *Mazowsze w latach 1914-1918. Rozwój aktywności społeczno-kulturalnej a idea niepodległości*. Stwierdził w nim, że w przeanalizowanym przez siebie okresie nastąpił rozwój polskiej działalności społeczno-kulturalnej, silnie tłumionej przez zaborcę we wcześniejszych dekadach. Mimo upadku rewolucji 1905-1907 i represji rosyjskiego zaborcy, aktywność polityczna, wychowawcza, kulturalna i, w ograniczonym zakresie, paramilitarna społeczeństwa polskiego, utrzymywała się na wysokim poziomie, przygotowując warunki do działań niepodległościowych w okresie I wojny światowej oraz walk o obronę niepodległości i granice Rzeczypospolitej w latach 1918-1920.

Janusz Odziemkowski wygłosił referat *Warszawa i Mazowsze w latach 1914-1918*, w którym przedstawił rolę miasta i regionu w planach wojennych Rosji i Niemiec, przebieg działań wojennych, zakończonych wyparciem wojsk rosyjskich z Warszawy i Mazowsza w drugim roku I wojny światowej. Przedmiotem rozważań J. Odziemkowskiego jest również rola Warszawy oraz Mazowsza w okresie okupacji niemieckiej oraz formy politycznej i niepodległościowej aktywności jej mieszkańców do listopada 1918 r.

Jerzy Wągrowski wygłosił referat pt. *Cytadela warszawska i jej rola w zwalczaniu polskich dążeń niepodległościowych*. Przedstawił w nim proces jej budowy po upadku powstania listopadowego w 1832 r. oraz znaczenie dla zaborców aż do jej przejęcia przez stronę polską w listopadzie 1918 r. Cytadela ułatwiła stronie rosyjskiej sprawowanie militarnej kontroli nad Warszawą, została obsadzona silną załogą dysponującą znaczną ilością dział, pełniła także rolę więzienia politycznego. Dodajmy, że cytadela nie spełniła nigdy roli strategicznej, ani w okresie I wojny światowej, ani tym bardziej II. Obecnie stanowi miejsce pamięci narodowej, a częściowo nadal służy jako obiekt koszarowy.

Arkadiusz Kołodziejczyk jest autorem referatu pt. *Odzyskanie niepodległości w 1918 r. – przebieg wydarzeń na Mazowszu*. Przedstawił w nim uwagi wstępne (analizę wcześniejszych publikacji, podkreślił rolę w rozbrajaniu okupantów członków ochotniczych straży pożarnych i kolejarzy, ukazał siły okupanta), przeanalizował wydarzenia związane z przejmowaniem władzy z rąk okupanta niemieckiego w listopadzie 1918 r. na Mazowszu Wschodnim, na Kurpiach i na Mazowszu Północnym oraz na Mazowszu Południowo-Zachodnim. Jak podkreśla Autor, w ciągu kilku dni, w zasadzie od 10 do 12, a na części obszaru do 14 listopada, całe Mazowsze zostało wyzwolone, a rozbrojone pododdziały armii okupacyjnej, policja i administracja zostały ewakuowane do Niemiec.

Wiesław Jan Wysocki przedstawił referat pt. *Twierdza Modlin – rola i znaczenie militarne w XIX i na początku XX wieku*. Znaczenie Modlina wynika z jego położenia w widłach Wisły i Narwi na skrzyżowaniu ważnych szlaków komunikacyjnych, w niewielkiej odległości od Warszawy. Pierwszy etap budowy modlińskiej twierdzy zrealizowano w latach Księstwa Warszawskiego (1806-1812), kolejny trwał do upadku powstania listopadowego. Następnie intensywnie rozbudowywali ją i unowocześniali inżynierowie rosyjscy. Twierdza była broniona przez Rosjan w 1915 r., w 1920 r. odegrała rolę w działaniach 5. Armii Wojska Polskiego przeciwko Armii Czerwonej. Była również broniona przez stronę polską we wrześniu 1939 r. Obecnie modlińska twierdza stanowi wyjątkowy skansen sztuki fortyfikacyjnej na ziemiach polskich, wymagający jednak właściwej opieki konserwatorskiej i planu odpowiedniego wykorzystania.

Janusz Szczepański podjął temat *Bitwa warszawska 1920 roku*; w oparciu o dostępne źródła i publikacje szczegółowo przedstawił jej genezę, plany operacyjne obu stron: polskiej i radzieckiej, przebieg kilkudniowej bitwy, rozstrzygającej o utrzymaniu niepodległości Rzeczypospolitej oraz jej skutki polityczne i militarne. J. Szczepański odniósł się m.in. do wieloletniego sporu o autorstwo planu bitwy, pisząc, że nie mają pokrycia opinie, iż opracował go gen. M. Weygand lub też gen. T. Rozwadowski. Dodajmy, że plany operacyjne są efektem pracy wieloosobowych zespołów oficerów

dypłomowanych, a marsz. J. Piłsudski wybrał propozycję rokującą największą szansę na zwycięstwo oraz umiejętnie i skutecznie ją zrealizował. I dlatego właśnie jemu, Naczelnemu Wodzowi Wojska Polskiego, zasłużenie przypada laur zwycięzcy w bitwie warszawskiej oraz wojnie polsko-radzieckiej.

Tadeusz Kowalski wygłosił referat pt. *Pułuscy nauczyciele i młodzież szkolna w walce o niepodległość kraju w latach 1905-1918*, w którym przedstawił różne formy udziału w tym procesie pułuskich nauczycieli i uczniów miejscowych szkół.

W dyskusji, kończącej konferencję, zabrali głos dwaj jej uczestnicy. Ryszard Mackiewicz nawiązał do referatów R. Juskiewicza, A. Stawarza oraz, najobszerniej, A. Kołodziejczyka, stwierdzając, iż zabrakło w nim wzmianki o Polakach z Kresów Wschodnich, w tym i z Litwy, uczestnikach bitwy warszawskiej oraz niemeńskiej. Jan Pytel w swej wypowiedzi podkreślił ważną rolę Warszawy jako ośrodka organizacji, szkolenia wojskowego oraz prowadzenia bezpośrednich działań wojennych w obronie niepodległości w czasie trzech powstań narodowych oraz rewolucji 1905-1907.

Publikację kończą obszerne indeksy: osobowy i geograficzny, które bardzo ułatwiają czytelnikom korzystanie z tej obszernej publikacji oraz spis ilustracji, obejmujący 149 ilustracji czarno-białych oraz 15 kolorowych na wkładce, które dobrze korespondują z treścią publikacji oraz dodatkowo ją wzbogacają. Dodajmy, że strona edytorska pracy nie budzi żadnych zastrzeżeń, została ona wydana z dużą starannością.

Dzięki wysiłkowi przeszło dwudziestu badaczy i dwóch ośrodków otrzymaliśmy wartościową publikację o wkładzie Warszawy i Mazowsza w obronę oraz odzyskanie niepodległości przez Polskę od schyłku XVIII w. do 1920 r. Omawiana praca pogłębia i wzbogaca stan wiedzy na niełatwy, a ważny oraz interesujący temat i z tego powodu zasługuje na uwagę historyków oraz miłośników dziejów Warszawy i Mazowsza.

Wojciech Włodarkiewicz
Instytut Historii Akademii Podlaskiej w Siedlcach